

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشگاه تربیت معلم آذربایجان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامهٔ مقطع کارشناسی ارشد
رشتهٔ زبان و ادبیات فارسی

صور شعری درختان

استاد راهنما:

دکتر حیدر قلی زاده

استاد مشاور:

دکتر سعیدالله قره‌بگلو

پژوهشگر:

رباب آقائی

تیر ماه ۱۳۸۷

تبریز / ایران

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

صور شعری درختان

تقدیم به روح پدرم
که ساده زیست و ساده رفت،
همسرم،
که بهترین فریادرس است،
و سینا و صدرایم
که از حقّ خود گذشتند.

تشکر و قدردانی:

پروردگار یکتا را سپاس که با لطف خویش، جوانه‌های الهام هنری را در نهاد نقش‌آفرینان شعر و هنر رویاند و موهبت درک زیبایی را از طراوت آن به بندگان خویش ارزانی داشت.

از زحمات و رهنمودهای عالمانه استاد راهنما، جناب آقای دکتر حیدر قلیزاده، دریای فضایل اخلاقی و انسانی؛ استاد مشاور فرزانه، جناب آقای دکتر سعیدالله قره‌بگلو، جناب آقای دکتر صدقی، رئیس دلسوز و محترم دانشکده ادبیات، جناب آقای دکتر ناصر علیزاده، مدیر ادیب و متخصص گروه ادبیات فارسی، جناب آقای دکتر رشید عیوضی، توانمندترین استاد و نمونه یک انسان برتر، جناب آقای دکتر رحمان مشتاق مهر، استاد مهر و محبت؛ جناب آقای دکتر احمد گلی، استاد تواضع و وقار، که در طول تحصیل در دوره‌های کارشناسی و کارشناسی ارشد، خوشه‌چین خرمن علم و معرفت ایشان بودم، نیز از همسر عزیزم جناب آقای اسماعیل نجداسکندریان و خواهرزاده گرامیم جناب آقای بابک بزازی و دیگر دوستان و آشنایان و مشوقان، صمیمانه و خالصانه تشکر و قدردانی می‌نمایم و از ایزد منان، برای همه پرچمداران علم و دانش عمری باعزت خواستارم.

آقائی

تیر ماه / ۸۷

چکیده:

اشعار فارسی سرشار از تعابیر و اصطلاحاتی است که بیانی رمزگونه دارند؛ تعابیری چون تعابیر عرفانی، نجومی، کانی و ... این اصطلاحات رمزگونه علاوه بر معنای اصلی خود معنای دومی هم دارند که شاعر از آن اراده می‌کند نام درختان نیز از جمله این مفاهیم و تعابیر است.

پایان‌نامه حاضر پژوهشی است درباره‌ی صور شعری درختان که هدف آن بررسی نقش و تأثیر ادبی درختان در اشعار فارسی و شناساندن صورتهای متعددی است که اغلب شعرا آنها را به طور یکسان بکار برده‌اند. در این میان، سرو و شمشاد و صنوبر و نخل حضور چشمگیری در شعر فارسی دارند و اغلب نماد معشوق، خوش قد و قامتی، آزادگی، غرور و نازپروردگی او واقع شده‌اند. در این پژوهش سعی شده که معناها و صورتهای شعری مربوط به ۵۵ درخت در شعر فارسی استخراج و در اختیار خوانندگان قرار داده شود؛ تا علاقه‌مندان بیشتر و بهتر زیباییهای موجود در اشعار فارسی را درک کنند و از آن لذت ببرند.

کلمات کلیدی : درخت، صور شعری، تعابیر شعر فارسی.

پیشگفتار

عنوان این پایان‌نامه «صور شعری درختان» است. موضوع کلی آن گردآوری و بررسی صورتهای شعری مربوط به ۵۵ درخت در اشعار دوره‌های مختلف خراسانی، عراقی و هندی است. فکر تدوین و نیز موضوع بکر این پایان‌نامه از سوی استاد ارجمند، جناب آقای دکتر حیدر قلیزاده پیشنهاد شد و اینجانب نیز با توجه به وسع علمی اندک خود و با اطلاع از ابعاد وسیع کار نگارش آن را آغاز کردم.

برای شروع چنین کاری با این همه وسعت و گستردگی، مطالعه تک‌تک دیوانهای شاعران در دوره‌های مختلف امری کاملاً غیرممکن می‌نمود؛ اما جذابیت موضوع از یک سو و اشتیاق به دانستن این که نقش درختان در اشعار فارسی چیست؛ و اصولاً هر درختی با توجه به کدام ویژگی و صفت خاص خود مورد استفاده شاعران قرار گرفته است؛ و کدام صورتهای ذهنی برای هر درخت آفریده شده است؛ مرا بر آن داشت که قدم در این عرصه بگذارم و در این کورمال کورمال ادبی آغاز به راه رفتن کنم و به خود جرأت بدهم که چیزهایی بنویسم.

به حرص ار شربتی خوردم مگیر از من که بد کردم

بیابان بود و تابستان و آب سرد و استسقا

(سنایی، قصیده، ص ۵۱)

استاد، نرم‌افزار درج ۳- بزرگترین کتابخانه الکترونیکی شعر فارسی - را برایم معرفی کردند. بعد از تهیه این نرم‌افزار در مرحله اول نام درختان را از دیوانهای کل شاعران جستجو و بعد از ذخیره از آنها پرینت می‌گرفتم. مرحله دوم که مهم‌ترین و با ارزش‌ترین مرحله کار من بود، بررسی ابیات استخراج شده بود. به این ترتیب که تک‌تک ابیات را به دقت می‌خواندم و مورد استفاده خاص هر درخت را در کنار بیت یادداشت می‌کردم. مثلاً اگر در بیتی، آزادگی سرو مورد نظر بود آن را در گوشه بیت می‌نوشتم. پس از این مرحله، همه ابیات مربوط به هر صورت را در اوراق جداگانه‌ای ثبت می‌کردم. لازم به توضیح است که تنها ارجاعی که درج به من می‌داد، نام شاعر و نام کتاب یا دیوانی بود که بیت از آن استخراج می‌شد.

سپس نوبت تنظیم نوشته‌ها و انسجام بخشیدن به آنها بود. در این مرحله تعریف علمی مختصری از هر درخت را که احیاناً متضمن صفات و ویژگی‌های آن درخت بود می‌آوردم. منبع عمده‌ام در این بخش، فرهنگ فارسی معین، لغت‌نامه دهخدا و واژه‌نامه گیاهی از دکتر اسماعیل زاهدی بود. بعد از معرفی هر درخت به طور اختصار صورتهای مربوط به آن را یک‌یک می‌نوشتم. سپس برای هر صورت، شواهدی را که کاملاً دربردارنده آن صورت شعری بودند ذکر می‌کردم.

ناگفته نماند که قبل از ذکر اشعار نمونه، توضیح مختصری راجع به صورت شعری مربوط با الهام از مضامین ابیات به دست آمده می‌نوشتم.

مرحله پایانی کار من نوشتن مأخذ ابیات شاهد بود. برای اینکار باید دیوانهای متعددی از شاعران مختلف را می‌دیدم گاه برای پیدا کردن یک بیت از یک شاعر، که گویای یک صورت شعری بود، دو دیوان با شرح یا مقدمه متفاوت از آن شاعر می‌دیدم تا بیت شاهد را بیابم.

اما در بعضی موارد، یافتن بیت از دیوانی که من در اختیار داشتم، غیرممکن بود. گاه با دیوانهای خیلی قدیمی و ناقص و دست‌نویس روبه‌رو بودم که اصلاً قابل خواندن نبود؛ به علاوه نمی‌توانستم به راحتی از آن بیت بگذرم در این موارد که تعداد آنها هم اندک است در ارجاع ابیات به توصیه استاد راهنمایم نوشته‌ام: به نقل از درج.

در مواردی که برای یافتن اشعار مربوط به یک شاعر از دو دیوان متفاوت استفاده کرده‌ام آن را با اعداد (۱ و ۲) مشخص کرده‌ام که البته در فهرست منابع و مأخذ، نشانه دقیق آن آمده است. در ارجاع مابقی ابیات، قالب شعر و صفحه آن را ذکر کرده‌ام و باز مأخذ کامل را در فهرست منابع آورده‌ام.

در تدوین این پایان‌نامه تا حد امکان کوشیده‌ام و پرواضح است که هر کار تحقیقی با توجه به وسعت آن، مسلماً دارای اشکالاتی خواهد بود، امیدوارم استادان بزرگوار و دانشمندان این فن، در معایب و نارسایی‌هایی این رساله به دیده اغماض نگریسته و با راهنمایی‌های مفید و دلسوزانه خویش رهرو نوپای این راه بی‌انتها را یاری فرمایند.

**Ministry of sciences, Researches, and Technology
Azarbaijan University of Tarbiyat moallem
Literature and Humanities Faculty**

**A thesis presented to
the department of Persian language and literature
in partial fulfillment of the requirements for the degree of master of Arts
in Persian language & literature**

**The Poetical Images of trees
(in Persian poems)**

**Supervisor:
Heydar Qolizadeh (Ph.D.)**

**Consultant :
Saeid-allah Qarabaglou (Ph.D.)**

**By:
Robab Aqayi**

**July/۲۰۰۸
Tabriz /Iran**

	چکیده
	پیشگفتار
۱	مقدمه
۶	آبنوس / صفات، تناسبات و صور شعری / سیاهی و سفیدی آبنوس
۸	ارغوان / صفات، تعابیر، تناسبات و صور شعوری / سرخی ارغوان
۹	تعبیر از ارغوان به چهره گلگون / تناسب و همراهی ارغوان با دیگر گلها و پرندگان
۱۰	تعبیر از ارغوان به اشک خونین / بی حاصلی و بی باری ارغوان
۱۱	راستی و خوش قد و قامتی ارغوان
۱۱	آلو / صفات، تناسبات و صور شعری / ترشی آلو / تناسب و همراهی آلو با دیگر میوه‌ها
۱۲	سیاهی آلو
۱۲	امرود
۱۳	انار
۱۳	صفات، تناسبات و صور شعری / پر خون بودن دل انار و سرخی آن
۱۴	شکل و هیئت انار / خنده انار
۱۵	پاره پاره بودن دل انار / صددل بودن و پردل بودن انار
۱۶	انجیر
۱۷	انواع انجیر
۱۷	صفات، تناسبات و صور شعری / انجیر خوراک مرغ
۱۸	همه مغز بودن انجیر / ظاهر و باطنی خوش
۱۸	خرسندی و قناعت انجیر
۱۹	انگور (تاک - رز)
۲۰	صفات، تعابیر، تناسبات و صور شعری
۲۱	نهفته بودن می در انگور
۲۱	تعبیر از انگور به زلف / شکل و هیئت انگور
۲۲	انگور رسیده و شراب
۲۳	تعبیر از دختر رز به خود انگور
۲۳	کیفیت یافتن انگور از لگد خوردن / (تاک) درخت انگور

۲۴	اشکبار بودن چشم تاک	۲۴
۲۴	بریدن تاک و زیادی محصول آن	۲۴
۲۵	شکل و هیئت تاک	۲۵
۲۵	(رز) درخت انگور / تاک رز / تعبیر از خون رز به شراب	۲۵
۲۶	تعبیر از دختر رز به شراب / رز در معنی باغ	۲۶
۲۶	رز در معنی زهر	۲۶
۲۷	بادام	۲۷
۲۸	صفات، تعابیر، تناسبات و صور شعری / تناسب و همراهی بادام با دیگر میوه‌ها	۲۸
۲۸	تناسب شکر و بادام / از بین رفتن تلخی بادام در معیت نمک	۲۸
۲۹	سفیدی دیده بادام	۲۹
۳۰	ثابت بودن تلخی بادام در معیت شکر	۳۰
۳۰	تعبیر از بادام به چشم محبوب	۳۰
۳۱	بادرنگ	۳۱
۳۱	صفات، تناسبات و صور شعری / زردی بادرنگ یا ترنج	۳۱
۳۲	بان	۳۲
۳۳	بان در معنی چیزی خوشبوی	۳۳
۳۳	بلسان	۳۳
۳۴	صفات و تناسبات و صور شعری / بوی خوش بلسان	۳۴
۳۴	بقم	۳۴
۳۵	صفات، تناسبات و صور شعری / سرخی بقم / خشک شدن خون در رگهای بقم	۳۵
۳۶	بلوط / صفات، تناسبات و صور شعری / سختی چوب بلوط	۳۶
۳۶	به	۳۶
۳۷	صفات، تناسبات و صور شعری / زردی به / تناسب و همراهی به با دیگر درختان	۳۷
۳۸	تعبیر از به، به ذقن	۳۸
۳۸	بید	۳۸
۳۸	صفات، تناسبات و صور شعری / خجالت و شرمساری و سرافکنندگی بید	۳۸
۳۹	لرزه بید از ترس	۳۹
۴۰	بی حاصلی و بی باری بید / سایه و دلجویی بید	۴۰
۴۱	سجده و شکرگزاری بید / ناز و حرکات بید	۴۱
۴۲	تواضع و خاکساری بید	۴۲
۴۳	شکل و هیئت بید	۴۳

۴۳	راستی و خوش قد و قامتی بید	۴۳
۴۴	طراوت و سرسبزی بید/ تناسب و رابطه بید با سایر درختان و گلها	۴۴
۴۴	خلافکاری بید	۴۴
۴۵	آزادگی، خودکفایی و عدم تعلق بید/ دیوانگی بید	۴۵
۴۶	پیری بید، صافی شراب	۴۶
۴۶	آشفته‌گی و پریشانی موهای بید	۴۶
۴۷	چوب بید، شیرازه نبات	۴۷
۴۸	پسته/ صفات، تناسبات و صور شعری/ پسته شکر ریز کنایه از لب و دهان معشوق	۴۸
۴۹	تعبیر از «پسته دهان» به معشوق/ پررگ بودن پسته	۴۹
۵۰	تناسبات ادبی/ پسته خندان، پسته باز/ زیر پوست خندیدن پسته	۵۰
۵۱	پسته و خنده از بی‌مغزی/ دونیم بودن دل پسته	۵۱
۵۱	توت	۵۱
۵۲	صفات، تناسبات و صور شعری/ برگ توت، خوراک کرم ابریشم/ سرخی توت	۵۲
۵۳	صفرا فزایی توت/ خوشبویی توت	۵۳
۵۳	چنار	۵۳
۵۴	صفات، تناسبات و صور شعری/ دعاگر و دعاگو بودن چنار	۵۴
۵۵	خوش قد و قامتی چنار/ آتشین بودن دستهای چنار	۵۵
۵۶	دست‌های حنا بسته چنار/ تنومندی و استقامت چنار	۵۶
۵۷	کهنسالی چنار/ نادانی و خودسوزی چنار	۵۷
۵۸	رقص و ناز چنار/ بی‌حاصلی و بی‌باری چنار	۵۸
۵۹	تناسب کدو و چنار/ شکل و هیئت چنار	۵۹
۶۰	سایه چنار/ بیکار بودن چنار و بادپیمایی آن/ چنار به معنی حلقه	۶۰
۶۱	در کنار آب رستن چنار/ غیرتمندی و با جوهر بودن چنار/ تناسب و همراهی چنار با دیگر درختان	۶۱
۶۲	خدنگ/ صفات، تناسبات و صور شعری/ خدنگ غمزه	۶۲
۶۳	تیر خدنگ	۶۳
۶۴	زردآلو/ صفات، تناسبات و صور شعری/ زردی زردآلو/ تناسب و همراهی زردآلو با دیگر میوه‌ها	۶۴
۶۵	زقوم/ انواع زقوم/ صفات، تناسبات و صور شعری زقوم کنایه از هر چیز تلخ و سمی	۶۵
۶۶	زیتون/ صفات، تناسبات و صور شعری مبارک بودن زیتون	۶۶
۶۷	ساج/ صفات، تناسبات و صور شعری/ سیاهی و تیرگی ساج	۶۷
۶۸	بلندی ساج/ داشتن چوب محکم و مرغوب	۶۸
۶۹	سپیدار/ صفات، تناسبات و صور شعری/ بی‌باری سپیدار/ بلندی سپیدار	۶۹

۷۰	لرزه سپیدار/ شکل و هیئت سپیدار
۷۱	سدر (سدره)
۷۲	صفات، تناسبات و صور شعری / بلندی و رفعت جایگاه سدره
۷۲	سرو
۷۳	انواع سرو، ریشه لغوی سرو
۷۴	صفات، تعابیر، تناسبات و صور شعری / بلندی قامت سرو
۷۵	آزادی و آزادگی سرو
۷۶	قامت یکتا و «یک» گون سرو
۷۶	قامت «الف» گون سرو
۷۷	راستی قامت سرو
۷۸	قدرت، استحکام و استواری سرو
۷۸	تعبیر سرو به معشوق و معبود
۷۹	تعبیر سرو به عاشق و عبد
۸۰	سرسبزی، جوانی و حیات سرو
۸۱	ناز و حرکات سرو
۸۲	خوش قد و قامتی سرو
۸۳	سرو و قصر و کاخ پادشاهی
۸۳	صفا و طراوت و سایه و دلجویی سرو
۸۴	لباس و هیئت سرو
۸۵	تناسب و رابطه سرو با پرندگان، گلها و نسیم
۸۶	تناسبات لغوی و ادبی
۸۶	سنجد
۸۷	سیب
۸۸	صفات، تعابیر، تناسبات و صور شعری / تعبیر از سیب به ذقن / سیب میوه‌ای بهشتی
۸۹	سیب استعاره از رخ
۸۹	بوی خوش سیب / رنگارنگی سیب / شکل ظاهری سیب
۹۰	سیب و خالهای سیاه آن
۹۰	تناسب سیب با نار و دیگر درختان
۹۱	شفتالو / صور شعری / شفتالو کنایه از بوسه
۹۲	شمشاد / انواع شمشاد
۹۲	صفات، تعابیر، تناسبات و صور شعری / تعبیر شمشاد به معشوق

خوش قد و قامتی شمشاد	۹۳
تناسب و همراهی شمشاد با گلها و درختان دیگر	۹۴
سایه شمشاد	۹۴
سرسبزی و طراوت شمشاد	۹۵
تعبیر شمشاد به زلف	۹۶
شکل و هیئت شمشاد	۹۶
ناز و حرکات شمشاد	۹۷
صندل / صفات، تناسبات و صور شعری / رنگ صندل	۹۸
بوی خوش صندل	۹۸
صندل و تسکین درد سر	۹۹
تناسب صندل و مار	۹۹
صنوبر	۱۰۰
صفات، تعابیر، تناسبات / زیر بار دل بودن، صاحبدلی و داشتن صد دل در عین تهیدستی	۱۰۰
خوش قد و قامتی صنوبر	۱۰۱
تعبیر از صنوبر به معشوق	۱۰۲
سرسبزی صنوبر	۱۰۲
بلندی قامت و راستی صنوبر / شکل و هیئت صنوبر	۱۰۳
آزادگی، بی‌باری و عدم تعلق صنوبر / ناز و خرام و رقص صنوبر	۱۰۴
در کنار جو رستن صنوبر / سایه صنوبر	۱۰۵
سفیدی سطح تختانی برگهای صنوبر	۱۰۵
تناسب و همراهی صنوبر با درختان دیگر و پرندگان و گلها	۱۰۶
طوبی	۱۰۷
صفات، تعابیر، تناسبات و صور شعری / خوش قد و قامتی و اعتدال طوبی / سایه و دلجویی طوبی	۱۰۸
تناسب طوبی با کوثر / طوبی و شاخه‌های کثیر و میوه‌های گوناگون آن	۱۰۹
قلم طوبی / بلندی و رفعت طوبی	۱۰۹
تناسب طوبی و همراهی با دیگر درختان	۱۱۰
طراوت و سرسبزی طوبی / طوبی و برگهای دعاگو، طوبی به معنی بهشت	۱۱۱
عرعر / صفات، تناسبات و صور شعری / بی‌حاصلی و بی‌باری عرعر	۱۱۲
رقص و ناز عرعر / بلندی قامت عرعر و موزونی آن	۱۱۳
سرسبزی و خرّمی عرعر / تعبیر عرعر به معشوق / تناسب و همراهی عرعر با سوسن و سایر گلها	۱۱۴
عنّاب / صفات، تناسبات و صور شعری / عنّاب کنایه از لب معشوق	۱۱۵

۱۱۶ سرخی عناب/ تعبیر از عناب به سرانگشت محبوب	۱۱۶
۱۱۶ عود	۱۱۶
۱۱۷ صفات تناسبات و صور شعری	۱۱۷
۱۱۷ بوی خوش عود/ عود و پخش شدن بوی آن	۱۱۷
۱۱۸ سوختن از خامی	۱۱۸
۱۱۹ عود دامن/ تناسب و همراهی عود و بید	۱۱۹
۱۱۹ فندق	۱۱۹
۱۲۰ صفات، تعابیر، تناسبات و صور شعری/ تعبیر از فندق به دهان معشوق/ تعبیر از فندق به سرانگشت محبوب	۱۲۰
۱۲۱ کاج	۱۲۱
۱۲۲ صفات، تناسبات و صور شعری/ شکل و هیئت کاج	۱۲۲
۱۲۲ کدو	۱۲۲
۱۲۳ صفات، تعابیر، تناسبات و صور شعری/ تعبیر از کدو به سر بی مغز و بی شور/ ضعف کدو و مقایسه آن با چنار	۱۲۳
۱۲۴ تعبیر از کدو به کوزه شراب	۱۲۴
۱۲۵ کدو مجاز از پیاله	۱۲۵
۱۲۶ تعبیر از کدو به کاسه سر یا مغز سر/ رشد سریع کدو	۱۲۶
۱۲۶ سر چون کدو سری بی موی	۱۲۶
۱۲۶ کوکنار	۱۲۶
۱۲۷ صفات، تعابیر، تناسبات و صور شعری/ خواب آور بودن کوکنار/ شکل و هیئت کوکنار	۱۲۷
۱۲۸ گردو/ صفات، تناسبات و صور شعری/ گردی گردو	۱۲۸
۱۲۹ گز	۱۲۹
۱۳۰ گلنار	۱۳۰
۱۳۱ صفات، تناسبات و صور شعری/ سرخی گلنار/ گلنار مجاز از گونه	۱۳۱
۱۳۱ لیمو	۱۳۱
۱۳۲ صفات، تناسبات و صور شعری/ ترشی لیمو/ لیمو مجاز از پستان	۱۳۲
۱۳۲ مورد	۱۳۲
۱۳۳ صفات، تعابیر، تناسبات و صور شعری/ سرسبزی همیشگی مورد/ تعبیر از مورد به زلف	۱۳۳
۱۳۴ شکل و هیئت مورد/ همراهی و تناسب مورد با دیگر گلها و درختان	۱۳۴
۱۳۵ کوتاهی مورد	۱۳۵
۱۳۵ مهرگیا	۱۳۵
۱۳۶ صفات، تناسبات و صور شعری/ همراه داشتن مهرگیا و افزایش مهر و محبت/ مردم گیا مردم واقعی	۱۳۶

۱۳۷	مردم گیا مردم رمیده روح
۱۳۷	نارنج
۱۳۸	صفات، تناسبات و صور شعری/ بوی خوش و زردی نارنج/ ترازوی نارنج
۱۳۹	تعبیر از نارنج به غبغب/ تعبیر از نارنج به دل/ تناسب و همراهی نارنج با دیگر میوه‌ها
۱۳۹	نارون
۱۴۰	صفات، تناسبات و صور شعری/ خوش قد و قامتی نارون/ سایه نارون
۱۴۱	شکل و هیئت نارون/ ناز و رقص نارون
۱۴۲	نارون نام بیشه‌ای یا مجاز از دنیا/ نارون، درخت انار/ راستی نارون
۱۴۳	تناسب و همراهی نارون با سرو و دیگر درختان
۱۴۳	ناژو
۱۴۳	صفات، تعابیر، تناسبات و صور شعری
۱۴۴	خوش قد و قامتی ناژو/ شکل و هیئت ناژو/ تناسب و همراهی ناژو با درختان و گیاهان دیگر
۱۴۵	نخل/ صفات، تعابیر، تناسبات و صور شعری/ بلندی و خوش قد و قامتی نخل
۱۴۶	برومندی و پرباری نخل/ تواضع، خمیدگی و کرم و بخشش نخل
۱۴۷	سایه نخل/ غرور و سر به هوایی و سرکشی نخل
۱۴۸	بی‌باری و عدم تعلق نخل
۱۴۹	تعبیر نخل به معشوق
۱۴۹	سرسبزی و طراوت و تری نخل
۱۵۰	نخل در مفهوم درخت/ تناسب و همراهی نخل با نحل و نخل با خار
۱۵۱	نخل مریم
۱۵۲	نخل طور/ نخل موم
۱۵۳	نخل ماتم
۱۵۴	وقواق
۱۵۴	صفات، تناسبات و صور شعری/ سخن گفتن وقواق
۱۵۵	وَن
۱۵۵	هوم/ صور شعری/ صلب و سخت بودن هوم
	علایم اختصاری
۱۵۴	فهرست منابع و مآخذ

علايم اختصارى

رك — رجوع كنيد

ص — صفحه

ق.م — قبل از ميلاد

هـ.ق — هجرى قمرى

چ — چاپ

صائب^(۱) — محمد عباسى

صائب^(۲) — محمد قهرمان

امير معزى^(۱) — عباس اقبال

امير معزى^(۲) — ناصر هيبرى

انورى^(۱) — مدرس رضوى

انورى^(۲) — سعيد نفيسى

مقدمه

درخت در فرهنگ ملل مختلف، نشانه دوستی، صلح، دانش، تقدس و نماد مذهب و آیین و فرهنگ بوده است. در باورهای دینی و ملی ما ایرانیان نیز، درخت از دیرباز از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده است. بد نیست ارزش و اهمیت درخت را از چشم‌اندازهای گوناگون مورد بررسی قرار دهیم.

درخت، نماد مذهب

درخت در دین اسلام، جایگاه خاصی دارد؛ طوری که خداوند در قرآن در موارد بسیاری از درختان یاد می‌کند. درخت در قرآن نماد قدرت خداوندی است.^۱ علاوه بر آیات قرآنی در احادیث نیز به کرات در خصوص درختان و میوه‌های بهشتی، همچون سیب و انار و انجیر و . . . صحبت شده است؛ که رایج‌ترین این احادیث، حدیثی است از حضرت محمد (ص) که می‌فرمایند: «شکستن شاخه درختان همانند شکستن بال فرشتگان است.»^۲

درخت، سمبل فرهنگ

«براساس آخرین یافته‌های باستان‌شناسان از حکاک‌های موجود در آثار باقی‌مانده از ق. پنجم ق.م. تا ق. سوم ب.م. در یونان و ایتالیا، جزیره سیسیل، کرت و مقدونیه بر منع تخریب درختان سرو سفارش شده است؛ نقوش برجسته و تصاویر به دست آمده از تمدن‌های آشوریان و مصریان مبین آن است که درختان جایگاه و منزلگاه خدایان بوده‌اند. در یونان باستان درختان را منسوب به خدایان می‌دانستند و صدای به هم خوردن برگ‌های بلوط را در معبد «دودونا» نشانه ظهور «ژئوس» خدای خدایان در معبد تصور می‌کردند. درخت انار به عنوان سمبل ازدواج و عشق، آفریدن و باروری

۱. ر.ک. سوره انعام، آیه ۹۹

۲. تندرو صالح، علی‌رضا ۸۶/۱۲/۱۵ <http://sarchesh me.ir/category/omami>

منسوب به «هرا» الهه قدرت و ثروت بوده است. «آته» الهه دانایی و صنعت، به بشر، درخت زیتون هدیه داده است. درخت بلوط و درخت سیب منسوب به «آپلون خدای» و بید و گردو، مورد و سیب منسوب به «آرتمیس» الهه نجابت و شکار بوده‌اند.^۱

درخت، سمبل دانش

هر ساله در گرجستان در ۱۲ دسامبر، مراسم سنتی درختکاری را برپا می‌کنند و از رئیس جمهور و بانوی اول گرجستان، برای شرکت در این مراسم دعوت به عمل می‌آورند. از سال (۱۹۷۸) کاشت نمادین درخت در این کشور به دست رئیس جمهور انجام می‌گیرد. سنت درختکاری در دانشگاه بریتیش کلمبیا، از سال (۱۹۱۹) آغاز شده است. فارغ‌التحصیلان هر دوره، درختانی را به رسم یادبود در منطقه کمپ دانشگاه می‌کارند. این رسم به یادماندی با کاشت درختان اقایا، ون و بلوط، سالیان متمادی است که انجام می‌شود. در کشور ما نیز ۱۵ اسفند هر سال به عنوان روز درختکاری نامیده شده است.^۲

درخت نشانه دوستی بین کشورها

بیش از هزار سال است که ژاپن و انگلیس هر ساله در ۲۵ اکتبر، پیمان سبز خود را جشن می‌گیرند. از سال (۱۹۰۲) به منظور ارتقای روابط دوستی بین این دو کشور، درخت بلوط که در انگلستان رشد می‌کند در شهرداری‌های هر شهر ژاپن کاشته می‌شود.^۳

۱. مجنونیان، هنریک، درختان و محیط زیست، نشریه اطلاعات علمی، سال ۱۳، شماره ۱۱

<http://www.earthwatchers.org/drhtsmpl.۲۰۰۶/۸/۲۵>

۲. همان.

۳. همان.

تقدّس درختان

«در ایران، از درختانی که بسیار مورد احترام ایرانیان بوده است، می‌توان از درخت چنار نام برد. هنری ماسه در کتاب معتقدات و آداب ایرانی، نمونه‌های زیادی از چنارهای مقدّس را در چهارگوشه ایران به نقل از سفرنامه‌های مختلف و از زبان شاردن، کلاویخو و سایرین آورده است. در همین کتاب از درختان نارون و شمشاد نیز به عنوان درختان مقدّس، و از درختان سرو و زیتون که همیشه سبز هستند به عنوان درخت بهشتی نام برده شده است.»^۱

درخت در شعر فارسی

پس از روشن شدن اهمیّت درخت از دیدگاه‌های گوناگون، اکنون به بررسی اهمیّت و نقش آن در شعر فارسی می‌پردازیم. یعنی «صور شعری درختان» که هدف آن بررسی نقش و تأثیر ادبی درختان در اشعار شاعران پارسی‌گوی و شناساندن صورتهای متعدّدی است که اغلب شعرا آنها را به طور یکسان بکار برده‌اند.

درختان در شعر فارسی نقش بسزایی دارند؛ هر یک از درختان با توجه به ویژگیهای خاص خود از جنبه‌های مختلف مورد استفاده قرار گرفته‌اند. این ویژگیها که توجه شاعران باریک‌بین و نکته‌سنج فارسی را جلب کرده و باعث آفرینش صورتهای فراوان شعری گردیده است؛ غالباً ویژگیها و خصوصیات ظاهری درختان است. شکل شاخه‌ها، رنگ برگها، ارتفاع درخت، داشتن یا نداشتن میوه، رنگ چوب درخت و به ندرت طعم میوه آن از این جمله‌اند؛ البته در کنار این اوصاف ظاهری، ویژگیهای دیگری نیز که بعضاً ریشه در اعتقادات و باورهای عامیانه دارد به چشم می‌خورد.

وقتی خاقانی می‌گوید:

شمشادوار تازه و خرم پدید نیست

در زیر آبنوس شب و روز هیچ دل

(خاقانی، قصاید، ص ۷۴۹)

۱. مجنونیان، هنریک، پیشین